

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA “UTAN-” KAVRAMIYLA İLGİLİ KELİMELELER ÜZERİNE*

Ali CİN**

Araştırma Makalesi

ÖZET

Türkiye Türkçesinde gülünç veya onursuz sayılabilecek bir duruma düşmekten üzüntü duymak, mahcup olmak anlamında kullanılan utan- fiili, insanoğluna mahsus nadir duygulardan birisidir. Utanma duygusu, genel olarak kişilerin tutum ve davranışlarının yazılı ve yazılı olmayan kurallara göre düzenlenmesine yardımcı olan, toplumca makbul görülen ideal insan olma düşüncesine ulaşmaya çalışan kişinin kendi ruh dünyasında algıladığı, herhangi bir eksikliğe karşı verdiği tepkidir. Bu tepkinin Türk toplumundaki reaksiyon boyutu genel olarak yüz kızarması, başın mahcupça öne eğilmesi, hızlı kalp çarpıntısı gibi şekillerde ortaya çıkmaktadır. Utanma kavramı için Türkiye Türkçesinde utanma kelimesinin yanı sıra, aynı kavram alanı içerisinde yer alan ar, hicap, hayâ, mahcup, mahcubiyet, arlan-, hicap duy- gibi kelimelerin ve öbeklerin kullanıldığını, bu duyguyu taşımayanlar için de genel olarak utanmaz, arsız, hayâsız, yüzsüz gibi kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Türkçenin tarihî dönemlerinde utanma kavramıyla ilgili olarak Kaşgarlı'nın Divan'ında uvut/uvut (utanma); uwutluğ (utangaç); uvutlan- (utanmak); uyadsılık (utanan, utangaç), uyal- (utanmak); uyat- (utanmak); yaçan- (utanıp çekinmek); turkın-/turkun- (utanmak); turkug (utanma, hayâ) kelimelerinin, modern Türk lehçelerinde ise genel olarak uyat/oyat; uyal-; utan- gibi kelimelerin kullanıldığı görülür. Utanma kavramı Türkiye Türkçesi ağızlarında da abır ele-; arsin-; aşıtlâ-; arın-; bozar-; et ben ol-; doncuk-; hecil düş-; endik-; hader et-; eymen-; körlen-; kızılğanla-; küşüm; paysın-; püsükle-; sığıt; utlan-/udlan-; uyal-; uyalt-; abır; gücük; ud; ut gibi çeşitli şekilleriyle zengin bir kullanıma sahiptir. Bu çalışmanın amacı, utan- kavramı için Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan ve onu betimleyen kelimeleri analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, utanmak kavramı, Türkiye Türkçesi ağızları.

**Prof. Dr. Ali CİN
Akdeniz Üniversitesi

ORCID:0000-0002-9243-5604
E-posta: alicin33@gmail.com

Başvuru Tarihi: 06.12.2024
Kabul Tarihi: 24.12.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.12.2021

Atıf: Cin, A. (2024). “Türkiye Türkçesi Ağızlarında “Utan-“ Kavramıyla İlgili Kelimeler Üzerine”. *BUEFD*, 9(2), 3-23.
<https://doi.org/10.70916/buefd.1597675>

* Bu yazı, Türk Dil Kurumunun düzenlemiş olduğu “6. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı” için hazırlanmış bir bildiri olup çalıştayda sunulmamış ve yayımlanmamıştır.

ON THE WORDS RELATED TO THE CONCEPT OF "UTAN-" IN THE DIALECTS OF TURKIYE TURKISH

Ali CİN

Research Article

Prof. Ali CİN
Akdeniz University

ORCID: 0000-0002-9243-5604
E-mail: alicin33@gmail.com

Submitted Date: 06.12.2024
Accepted Date: 24.12.2024
Published Date: 30.12.2021

Citation: Cin, A. (2024). "On The Words Related to The Concept of "Utan-" in the Dialects of Turkiye Turkish". *BUEFD*, 9(2), 3-23.
<https://doi.org/10.70916/buefd.1597675>.

ABSTRACT

In Turkey Turkish, the verb "embarrass" is used to describe feelings of sadness or embarrassment caused by finding oneself in a situation that could be perceived as ridiculous or dishonourable. This emotion is one of the rare exclusive to human beings. The emotion of shame is a response to any perceived deficiency in the mental world of an individual striving to embody the idealised human being, which is typically regarded as acceptable within society. This helps to regulate the attitudes and behaviours of people in accordance with both written and unwritten rules. The intensity of this response in Turkish society is typically evidenced by physical manifestations such as blushing, an embarrassed tilting of the head forward, and rapid heart palpitations. For the concept of shame in Turkey Turkish, in addition to the word shame, words and phrases such as ar, hicap, hayâ, mahcup, mahcubiyet, arlan-, hicap duy-, which are within the same concept area, are used, and for those who do not have this feeling, words such as shameless, vigorous, indecent, faceless are generally used. In examining the concept of shame in historical Turkish periods, one encounters a number of noteworthy terms, including uvut/uwut (shame), uwutluğ (shy), uvutlan- (be embarrassed), uyadsılık (bashful), and uyal- (to be ashamed), as evidenced in Kashgarli's Divan. The terms uyat- (to be ashamed), yaçan- (to be ashamed and shy), turkın-/turkun- (to be ashamed) and turkug (embarrassment, shame) are still in use in some modern Turkish dialects, while in others, words such as uyat/oyat; uyal-; utan- are more commonly used. The concept of shame also has a rich usage in the dialects of Turkey Turkish with various forms such as abır ele-; arsin-; aşıtl-; arın-; bozar-; et ben ol-; doncuk-; hecil düş-; endik-; hader et-; eymen-; körlen-; kızılğanla-; küşüm; paysın-; püsükle-; sığıt; utlan-/udlan-; uyal-; uyalt-; abır; gücük; ud; ut. The aim of this study is to analyse the words that are used in the dialects of Turkey Turkish for the concept of utan- and for its description.

Keywords: Turkey Turkish, the term of shame, Turkey Turkish dialects.

Giriş

Utanma, kişinin sosyal davranışlarını belirleyen, yapılan davranışın mahcubiyet, suçluluk gibi tepkimeleri olan normal bir duygudur. Utanma duygusu, milletlerin örf adet, gelenek görenek, dinî ve millî duygularla, yazılı kural ve kaidelerine göre küçük değişiklik gösterse de, genel olarak bir ortaklık söz konusudur. Utanmayı bütün dinler, erdemli bir davranış olarak görür. Literatürde (genel) utanmakla ilgili birçok sözü bulmak mümkündür. Türkçede *utancından yerin dibine geçmek* “çok utanmak”; *kalıbından utanmamak* “dış görünüşüyle verdiği etkiyi hiçe saymak” gibi deyimlerde gördüğümüz bu örnekleri, atasözlerinde de şu örneklerde görmekteyiz: *Adam adamdan korkmaz utanır* “İnsanları ahlaklı kılan korku değil, küçük görülme duygusudur”; *Arsız neden arlanır çul da giyer sallanır* “Arsız insan hiçbir şeyden utanmadığı için elbise diye çul da giyse salına salına gezer”; *Arsızın yüzüne tükürmüşler “yağmur yağıyor” demiş*. “Utanması olmayan insan ne kadar hakaret de görse, aldırmaz, pişkinliğe vurur”.

Utanmak fiiliyle en fazla bir arada kullanılan ve karıştırılan diğer kelime de *utangaçlıktır*. *Utangaçlık*, *utanmak* fiilinden genel olarak kişilik özelliği olması dolayısıyla ayrışır. *Utanma* duygusu, insanoğlunda birtakım fiziksel özelliklerin ortaya çıkmasına sebep olur. Genel olarak *utanma* duygusuna sahip olan fert, herhangi bir olay ya da durum karşısında bir mahcubiyet hissederse, yüz kızarması, cilt ısısı değişimi, ciltte kasılma, boğazda kuruma, kalp çarpıntısı, sık sık nefes alma, sıkılma gibi fiziksel ya da özel cihazlarla tespit edilebilen beyindeki ses dalgalarının sıklığının artması gibi bir sonuçla karşılaşabilir.

Ağzlar, bir yazı dilinin alanı içerisindeki konuşmaya dayanan ve bazı ses farklılıkları gösteren dilin kollarıdır. Dilin ses, şekil, işleyiş ve zenginliğinin araştırılması, sadece yazı dilinin değil, bu yazı dilinin kullanıldığı coğrafyada yer alan ve yazı diline kaynaklık teşkil eden ağzların bütün yönleriyle incelenmesiyle mümkündür.

Söz konusu çalışmada, *utan-* fiili ve kavramları, Türk Dil Kurumu’nun 1932-1934 yıllarını kapsayan birinci ve 1952-1959 yıllarını kapsayan ikinci derleme çalışmalarının (bu alanda o zaman için Türkiye Türkçesi ağzlarıyla yapılmış en kapsamlı çalışma) daha sonra birleştirilmesi neticesinde oluşturulan *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, (Komisyon, 1993) adlı çalışma üzerinden değerlendirilecektir.

Tarihî Türk dili alanında “utanmak”

Utan- kavramıyla ilgili olarak ilk rastladığımız kelime, Tarihî Türk lehçelerinden Köktür Türkçesi Tonyukuk Yazıtında (BY/37) (Tekin, 2000, s. 256) geçen *ubut* “utanç” kelimesidir. Eski Uygur Türkçesinde kelimenin *uvut* ve versiyonları olan *uvutsuz*, *uyat-* “utanmak, mahcup olmak” (Caferoğlu, 2011, s. 229) biçimlerini görmekteyiz. *Kaşgarlı*, DLT’de kelimenin *uvut/uwut* biçimlerine “utanma, haya, ar” *uwutlan-* şekline “utanmak” anlamı verilirken Oğuz Türkçesinde de kelimenin *utan-* “utanmak” şeklinde kullanıldığından bahsederek kelimenin Oğuz Türkçesine ait olduğunu kayıt altına alır.

(Atalay, 1991, Cilt IV, s.701, 704) *Yusuf Has Hacip*'te *uvut* "haya"; *uvutsuzluk* "hayasızlık" ve *uyad-* "utanmak" (Arat, 1979, s.149,150) biçimlerine *Yükneklî Edip*'de ise, kelimenin *uvut* "utanma, haya", *uyat-* "utanmak"; *uvtan-* "utanmak" ve Oğuzların kullandığı *utan-* "utanmak" şeklini görüyoruz. *Kur'an Tercümesi*'nde kelimenin *uwtan-* "utanmak"; *uwut* "utanma, haya" biçimlerine rastlıyoruz (Ata, 2004, s.715,716).

Anlaşılan o ki, kelime *ubut>uvut/uwut>ut/ud* şeklinde bir gelişme göstermiştir. Kelimenin daha sonraki yıllardaki batı ve doğu Türkçelerinde kullanılan *uyal-* (ud/ut-a-l-) ve *uyat-* (ud/ut-a-t-) biçimleri bu gelişmenin sonucundan ortaya çıkmıştır. Ayrıca bakınız (Clauson, 1972, s.272,273; İsi, 2018, s.69).

13. yüzyıldan itibaren Oğuz Türkçesinde *utan-* kavramıyla ilgili şu kelimelerin kullanıldığına tanıklık ediyoruz. *Utan-* "utanmak"; *utandur-* "utandırmak"; *utanmaklık* "utanma" (Cin, 2012, s. 107, 182, 322). *Kur'an Tercümesi*'nde *utan-* "utanmak"; *uyal-* "çekinmek"; *uyaldur-* "utandırmak"; *uyatlık* "edep yeri" (Küçük, 2014, s. 726) Tarihî karışık lehçeli eserlerden *Kıssa-yı Yusuf*'ta *utan-* "utanmak", *uyal-* "utanmak", *uyatlu* "utanmaklı, hayalı", *uğatlu* "utanmalı, hayalı", *uftan-* "utanmak" (Cin, 2011, s. 317, 287, 317, 191); *Kabus-nâme Tercümesi*'nde *utan-* "utanmak, haya etmek" (Doğan, 2011, s. 466) *Behcetü'l-Hadâik*'te ise *ud* "utanma, haya", *udsuzluk* "hayasızlık" *utan-* "utanmak" *utandur-* "utandırmak", *âr* "utanılacak şey, utanç" (Canpolat, 2018, s. 630, 634, 324) anlamlarında kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesinde kelimenin *uyal-* şeklini "utanmak, çekinmek" anlamıyla, *Kıyasü'l-Enbiya*'da *ut* "utanılan", *uyal-* "utanmak", *uyat* "utanma, utanç" *uyatlık/g* "utananan, utanmış" (Ata, 1997, 674,675). *Nehcü'l Feradis*'te ise *uwtan-*, *uyal-* "utanmak", *uyat* "utanç", *uyatsızlık* "utanmazlık" anlamıyla kullanıldığı görülmektedir (Ata, 1998, s. 450).

Kıpçak Türkçesinde *utan-* "utanmak", *uyal-* "utanmak, çekinmek", *uftan-* "utanmak" (Karamanlıoğlu, s. 384); *uyal-* "utanmak", *utan-* "utanmak" (Atalay, 1945, s. 272); *utan-* "utanmak", *uyat* "haya, ud", *uyal-* "utanmak" (Caferoğlu, 1931, s.113). *utan-* "utanmak", *uyal-* "utanmak", *ut* "haya, utanma" (Toparlı, Çögenli ve Yanık, 1999, s. 128; Toparlı, Çögenli ve Yanık, 2000, s. 150) kelimeleriyle karşılaşmıştır.

Çağatay Türkçesinde *uftan-* "utanmak", *utan-* "utanmak", *uyal-* "utanmak", *uyat* "utanç" (Karaağaç, 1997, s. 686, 688); *uyal-* "utanmak", *uyat* "utanma, utanç", *uyaldur-* "utandırmak" (Yücel, 1995, s. 434); *uftan-* "utanmak", *uyat* "haya, hicap", *uyatlık* "utanmış, hayalı" *uyak-* "utanmak", *uyal-* "utanmak, çekinmek" *uyalt-* "utandırmak" (Karasoy,1998, s.654, 658) kelimeleri kullanılmıştır.

Yakın dönem Osmanlı Türkçesi sözlüklerinden Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî*'sinde *utanmakla* ilgili söz varlığı şöyledir: *utan* "haya", *utanacak* "ayıp, ar, mayup", *utandır-* "utandırmak, mahcup etmek, hacalet çektirmek", *utangaç* "mahcup, şermende", *utangaçlık* "utanıklık, şerm", *utanıcı* "müstahyi, şermin, serhin", *utanmaz* "arsız, küstah, katı yüzlü, bi-haya", *utan-* "ateş kesilip kızarmak, hicap şerm etmek, haclet çekilmek" gibi Türkçe kelimelerin yanı sıra *şerm* "utanma", *şermende* "mahcup", *şerm-sar* "utangaç" *şerm-*

nak “utangaç” gibi Arapça ve Farsça kelimelerin de kullanıldığı görülür (Toparlı, 2000, s. 397). Benzer söz varlığı diğer Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde de yer alır.

Modern Türk dili alanında “utanmak”

Oğuz grubu Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *utan-* kelimesi, “bir işten, hareketten ve laftan dolayı mahcubiyet çekmek, ıstırap duymak; çekinmek” (Altaylı, 1994, s.1168) anlamında kullanılırken aynı anlam dairesi içerisinde *utandır-; utanmazcasına; utanmaksızın; utanmazlık; utancağ* kelimeleri de kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde *utan-* “utanmak, çekinmek” anlamında kullanılırken *uyal-* “utanmak”; *utancıra-* “utanmak sıkılmak, mahcup olmak”; *uyat* “utanç” anlamında kullanılmıştır. Yine aynı şekilde *utancanlık; utanç; utançlı; utançsızlık* kelimeleri de aynı anlam dairesi içerisinde yer almaktadır (Tekin ve diğerleri, 1995, s. 650-651). Gagavuz Türkçesinde *utan-* “utanmak” ve *utancak* “utangaç” ve *utandırmaaa; utanmaz; utanmazlık* kelimeleri kullanılır. (Doğru ve Kaynak, 1991, s.250) Türkiye Türkçesinde de *utan-* “gülünç veya onursuz sayılabilecek bir duruma düşmekten üzüntü duymak, mahcup olmak” anlamında kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde de *utandır-; utangan; utangaç; utangaçlık; utanmazca; utanmazlık; utanmazcasına, utana sıkıla; utanabil-, ut yeri* gibi kelimeler, yine aynı anlam alanı içerisinde kullanılır. (Komisyon, 2011, s. 2423-2424). Aynı şekilde Türkiye Türkçesinde *utanç duy-; utanç ver-; utancından yere geç-; utancından yerin dibine gir-* gibi birleşik yapıların kullanıldığı da görülür (Komisyon, 2011, s. 2423). Türkiye Türkçesinde Osmanlı döneminde Arapçadan ve Farsçadan giren kelimelerin bir kısmı bugün kullanılmamaktadır. *Şermser, şermnak, müstahyi, şermende, mayup gibi...*

Kuzey-batı Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *utanmak* kavramıyla ilgili olarak *uyal-* “utanmak”, *uyaldır-* “utandırmak, terzil etmek” (*aş kadirin bilbegen üy eyesin uyaltat* “yemekten anlamayan kimse ev sahibini utandırır”), *uyat* “utanç, ayıp”; *uyat bol-* “rezil olmak, kepaze olmak”; *uyat kıl-* “kepaze etmek terzil etmek” *uyatka kal-* “utanmak” (*sisge uyat boldum* “size karşı mahcup oldum”), *uyatsızdan-* “utanmamak, hayasız olmak”, *uyatsız* “hayasız, yüzsüz”, *uyatsızlık* “hayasızlık” (Yudahin, 1988, s.790) kelimeleri tespit edilmiştir.

Kazak Türkçesinde *uyalt-* “utandırmak, yüzünü yere baktırmak, mahcup etmek”, *uyalışak* “utangaç”, *uyalışaqtıq* “utangaçlık”, *uyatsız* “utanmaz”, *uyatsızdık* “utanmazlık, namussuzluk, arsızlık” *uyatsın-* “ayıp saymak” (Koç, Bayniyazov ve Başkıran, 2003, s.591);

Tatar Türkçesinde *oyal-* “utanmak, ar duymak” (*sin yılmaydın min oyaldım* “Sen gülümsedin ben utandım”), *oylaçan* “utangaç”, *oyalt-* “utandırmak, mahcup etmek” *oyat* “utanç, utanma”, *oyatlı* “utanması, namusu olan”, *oyatsız* “utanmaz, arsız, namussuz”, *oyatsızlık* “utanmazlık, edepsizlik” (Öner, 2015, s. 368);

Başkurt Türkçesinde *oyat* “Utanma, sıkılma, çekinme”, *oyathın-* “utanç hissetmek, utanç duymak”, *oyathız* “utanmaz, çekinmez”, *oyathızlandır-* “utanmaz şekilde davranmak”, *oyatla-* “utanmak, utangaçlık duymak”, *oyatlı* “utangaç halde olan” *oyatsızlık*

“utanç verici durum” (Özşahin, 2017, s.456). *bihaya* “utanmaz”, *erhez* “arsız, utanmaz”, *erhezle-* “arsız etmek, utanmaz hale getirmek”, *erhezleş-* “arsızlaşmak, yüz­süzleşmek”, *haravhız* “edepsiz, utanmaz”, *namışhız* “utanmaz”, *namışhızlan-* “Namussuz hale gelmek, utanmaz hale gelmek” (Özşahin, 2017, s.94,143,144,185,436);

Kumuk Türkçesinde *utanıw* “utanç”, *utan-* “utanmak”, *uyalçan* “utangaç, mahcup”, (*uyalçan gişini yüreği bolmas* “utanan kişinin yüreği kara olmaz”) *uyalçanlık* “utangaçlık”, *uyal-* “utanmak”, *uyalt-* “utandırmak”, *uyat* “utanç, utanma”, *uyatlı* “utandırıcı, hacalet verici”, *uyatsız* “utanmaz, hayasız, edepsiz, yırtık”, *uyatsızlık* “utanmazlık, hayasızlık, arsızlık” (Pekacar, 2011, s. 356);

Karay Türkçesinde *imänç* “utanç, utanma”, *imänçli* “mahcup, şaşkın”, *imänçlik* “mahcubiyet, utanmaklık”, *uyat* “utanç, utanma, ar”, *uyatlı* “utançlı”, *uyatlık* “yüz karası, rezillik” *uyal-* “utanmak” (Çulha, 2006, s. 115);

Karaçay Malkar Türkçesinde *utanmak* kavramıyla ilgili olarak *uyal-* “utanmak”, *uyalçak* “utangaç” *uyalt-* “utandırmak”, *uyatlı* “utangaç”, *uyatsız* “utanmaz, yüz­süz” (Tavkul, 2000, s. 421) kelimeleri tespit edilmiştir.

Güneydoğu Türk lehçelerinden Uygur Türkçesinde *uyat* “ayıp, haya, utanç”, *uyatçan* “utanan, utangan”, *uyatlık* “ayıp, utandırıcı”, *uyatsız* “utanmaz”, *uyatsızlık* “utanmazlık”, *uyalçak* “utangaç”, *uyalçaklık* “utangaçlık”, *uyal-* “utanmak” *uyaldur-* “utandırmak”, *uyalt-* “utandırmak” (Kurban, 1995, s. 441);

Özbek Türkçesinde *uyat* “utanç, utanma, ayıp, haya” (470), *uyatlı* “utangaç, çekingen”, *uyatsız* “utanmaz,yüz­süz”, *uyatcan* “utangaç, çekingen”, *uyalmak* “utanmak, mahcup olmak”, *uyaltırmak* “utandırmak” (Üşenmez, Boltabayev ve Tuğlacı, 2016, 470); *oriyat kılmak* “utanmak”, *oriyatsız* “utanmaz, edepsiz”, *orlanmak* “utanmak” (Üşenmez ve diğerleri, 2016, 342); *beşermlik* “utanmazlık”, *beheya* “utanmaz” (Üşenmez ve diğerleri, 2016, 73) kelimeleri tespit edilmiştir.

Modern Kuzey-doğu Türk lehçelerinden Altay Türkçesinde *uyal-* “utanmaz” (*seneñ uyalat* “seni utandırıyor”), *uyalbas* “utanmaz”, *uyalçak* “utangaç”, *uyalış* “utanma”, *uyalt-* “utandırmak”, *uyat* “utanç, rezalet, ayıp”, *uyatta-* “utandırmak” (Naskali-Gürsoy, E., Duranlı, M. 1999, s.195,196). Hakas Türkçesinde *uyat* “utanç, ar”, *uyat-* “utanmak”, *uyatçı* “utangaç, mahcup”, *uyatçıl* “utangaç”, *uyattır-* “utandırmak” (Naskali-Gürsoy ve diğerleri, 2007, s. 552) kelimeleri tespit edilmiştir.

Türkçenin uzak lehçelerinden Çuvaş Türkçesinde *imençik* “utanç” (Erdoğan, 2019, s.57,63), *har* “utanma” (Erdoğan, 2019, s. 558), *vitan-* “utanmak” (Erdoğan, 2019, s.118), *vitanış* “utanç” (Erdoğan, 2019, s.131), *namışsır* “utanmaz, namussuz” (Erdoğan, 2019, s.165) kelimeleri tespit edilmiştir.

Utan- fiili ve ailesinin tarihî ve modern Türk dili alanındaki kullanımından sonra Türkiye Türkçesi ağzlarındaki söz varlığını incelemeye geçebiliriz.

Türkiye Türkçesi ağzlarında utanmakla ilgili söz varlığı

Türkiye Türkçesi ağzlarında *utan-* fiiliyle ilgili tespit ettiğimiz söz varlığı alfabetik olarak şu şekildedir:

abır éle-: “haya etmek, utanmak” *Abır éle (eyle), söğe söğe herkesi gırma.* (Kızılçakçak * Arpaçay -Kars).

Abır kelimesi ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Kelime Azerbaycan Türkçesinde Farsça kayıtlı olup geniş bir kullanım alanına sahiptir. Azerbaycan Türkçesinde *abır* “ haysiyet, şeref, hürmet; mecazen vücudun mahrem yeri ve yine mecazen üst baş, giyim kıyafet, zahiri görünüş” (Altaylı, 1994, s. 2) anlamında kullanılmıştır. *Abır* kelimesinin Türkiye Türkçesi ağzlarında kullanıldığı yerlere bakıldığında, kelimenin Azerbaycan Türkçesinin etkisinin hâkim olduğu yerler olduğu görülmektedir. *Abır* kelimesi, Türkiye Türkçesi ağzlarında şu şekilde kullanılmıştır: *abır*: ikinci anlam olarak “utanma, hicap, haya” şeklindedir. (*İğdır, Kızılçakçak * Arpaçay, Zarşat -Kars) *abırlı*: “terbiyeli, utangaç, namuslu”.

allan-/allanmaq: Utanmak fiiliyle ilgili bu adlandırma, utanma duygusunun insanın yüzünde meydana gelen kızarmayla, al rengine dönmesiyle ilgili fiziki bir adlandırmadır. Bu adlandırma *Derleme Sözlüğü*'nde beşinci anlam olarak “utanmak, arlanmak” anlamlarında kullanılmıştır: Çorum ve...; Ziyere -Amasya; Çepni * Gemerek -Sivas; Görmel * Ermenek-Konya). *allanmaq*: Bir ve ikinci anlam olarak “bozarmak” üçüncü anlam olarak ise “utanmak, kızarmak” anlamlarında kullanılmıştır. (Tekkeköy * Sarayköy-Denizli; Eymir, Alamut * Bozdoğan -Aydın; * Alaşehir -Manisa; Nilüfer -Bursa; * Düzce -Bolu; * Taşköprü -Kastamonu; Baklalı * Çatalca -İstanbul; * Boyabat -Sinop; -Samsun; * Mesudiye -Ordu; -Sivas; Doğanbey * Beyşehir -Konya; Güzelsu * Akseki -Antalya).

arın-: Temel anlamı “temizlenmek, yıkanmak” olan kelimenin dördüncü anlamı “arlanmak, utanmak” şeklinde olup şu bölgelerde kullanılmıştır: (Gönen -Isparta; -Burdur; Küçüklü, Korgun, Ovacık-Çankırı;-Gümüşhane köyleri; Kızılçakçak * Arpaçay -Kars; Dereçine-Sultandağı-Afyon).

arsın- / arsq- / arsq- / arsun-: “utanmak, çekinmek” Kelime, Arapça “utanma, utanç duyma” (Komisyon, 2011, s.139) anlamındaki *ar* kelimesinin üzerine isimden fiil yapma eki olan *+sa-/+se-*,nin bir varyantı olarak kabul edilen *+sı/+si ve -n-* fiilden fiil yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur. (Eraslan, 1994, s. 47-48; Kocasavaş, 1998, s.432). Şu bölgelerde kullanılmıştır. *arsınmak*: (* Bolvadin -Afyon; Çaltı * Gelendost, * Yalvaç ve köyleri, * Keçiborlu ve çevresi, -Isparta; İğdır * Çivril -Denizli; Minnetler * İvrindi -Balıkesir; Tokat -Eskişehir; * İskilip, -Çorum; * Merzifon köyleri, * Gümüşhacıköy, -Amasya; * Zile ve çevresi -Tokat; * Kemaliye, -Erzincan; * Bismil -Diyarbakır; Aşudu * Darende -Malatya; -Gaziantep; * Afşin -Maraş; * Dört Yol -Hatay; Çepni * Şarkışla, Tekerahma * Gürün, Palha, Galun * Divriği, Soğukpınar * Kangal -Sivas; -Yozgat; -Kayseri ve çevresi; -Niğde; -İçel ve köyleri; * Gazipaşa -Antalya; Orhaniye * Marmaris -Niğde); *arsıqmak*: (Hacıbektaş -

Nevşehir); *arsıkmak*: (Çalış * Haymana -Ankara; -Nevşehir; -Niğde; -Adana); *arsunmaq*: (Tekke -Gümüşhane).

aşıtl-: “utanmak” anlamındadır. (* Ceyhan -Adana) *Tarama Sözlüğü*’nde geçen *aşa-* “yenmek, mağlup etmek” anlamındaki kelimeyle ilgili olabilir (Komisyon, 1995, s. 263).

ayıpsın-/ayıpsin-: Kelime, Arapça “toplumun ahlak kurallarına aykırı olan, utanılacak davranış” (Komisyon 2011:204) anlamındaki ‘*ayıp* kelimesinin üzerine isimden fiil yapım eki olan *+sa-/+se-*,nin bir varyantı olarak kabul edilen *+sı/+si* ve *-n-* fiilden fiil yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur (Eraslan, 1994, s. 47-48; Kocasavaş, 1998, s.432).

Kelimenin “utanmak ve ayıp saymak” anlamlarındaki *ayıpsın-/ayıpsin-* biçimi şu bölgelerde kullanılmıştır: *ayıpsın-*: (Dişli, İshaklı * Bolvadin -Afyon; Yassıvıran, * Senirkent, Çaltı * Gelendost, -Isparta; Akçaköy * Yeşilova -Burdur; Bekilli * Çal -Denizli; Dalıca * Nazilli, Tepecik -Aydın; * Susurluk -Balıkesir; * Reşadiye, * Zile -Tokat; * Akkuş köyleri, Danışman * Fatsa -Ordu; Havsu * Kelkit -Gümüşhane; Çepni * Gemerek, Soğukpınar * Kangal, Çöplü * Gürün, Hacıilyas * Koyulhisar, -Sivas; * Sorgun -Yozgat; -Ankara; -Niğde; -Mersin; * Elmalı, Karadere *Gündoğmuş -Antalya; * Marmaris ve köyleri -Muğla; Harala * İpsala -Edirne; Dereçine * Sultandağı -Afyon; Meyvabükü * Güdül -Ankara). *ayıpsinmek*: (Lohan -Gaziantep).

ayıplık: “utanama, haya” anlamında kullanılmıştır. Arapça ‘*ayıp* kelimesinin üzerine isimden isim yapım eki olan *-lık* ekinin getirilmesiyle oluşturulmuş olup şu bölgelerde kullanılmıştır: (Karaçay aşireti, Başhöyük * Kadınhanı-Konya).

boksu düş-: “ayıbının meydana çıkmasından utanmak” demektir. (İğneciler * Mudurnu -Bolu).

çekle-: “çekinmek, utanmak” anlamındadır. (Şihlar * Ulubey-Ordu). Söz konusu kelime, *Tarama Sözlüğü*’nde de geçen *çeklin-* “çekilmek, çekinmek” anlamında kullanılan kelimeyle ilgili olmalıdır (Komisyon, 1996, s. 850).

dikal-: “utanmak, sıkılmak” anlamındadır. (*Çarşamba köyleri-Samsun) anlamında kullanılan kelime, Türkiye Türkçesinde “soluk alamamak, soluğu kesilmek” anlamında kullanılan *tıkan-* fiiliyle alakalıdır.

duncuk- / dumcuk-: Kelime ilk olarak “sıkılmak, bunalmak” anlamlarında kullanılmıştır. (Kastamonu; * Çerkeş -Çankırı; * Çarşamba -Samsun; Bayadı -Ordu; * Koyulhisar -Sivas; * Bor-Niğde; -Adana; * Tarsus-İçel) Kelimenin *dumcuk-* şekli (Silifke/İçel) bölgesinde kullanılmıştır. Kelimenin *duncukmak* “utanmak” anlamıyla sadece Çorum’da karşılanırken “tıkanmak, nefes alamamak” anlamıyla da şu bölgelerde kullanılmıştır: Ulubey-Ordu; Şebinkarahisar-Giresun; Çarşamba-Samsun; Koyulhisar-Sivas; Bor-Niğde.

Kelimenin *doncukmak* “utanmak” varyantı ise (*Andırın, * Afşin-Maraş; Doğanbeyli * Saimbeyli -Adana) bölgelerinde kullanılmaktadır. Söz konusu kelimeyle ilgili olarak DLT’de “kaygıdan soluyamaz olmak” anlamındaki *tunçuk-* fiilini görüyoruz. Aynı şekilde

kelimeyi, *tunçı-*“ kokmak, bozulmak, çürümek” anlamlarındaki *tunçı-*; *tınça-*; *tınçı-*; *tança-*; *tançı-* biçimleriyle birlikte düşünmek gerekir.

endik-/enti-: *Derleme Sözlüğü*'nde *endik-* fiili için “şaşırmak; duraksamak, kararsız olmak; sabırsızlanmak” şeklinde üç farklı anlamın yanında dördüncü anlam olarak da “ utanmak, sıkılmak” anlamı verilmiştir. (* Fethiye ve köyleri-Muğla) Kelimenin *enti-* şekline ise sadece “utanmak, çekinmek, sıkılmak” anlamı verilmiştir. (Kaya * Fethiye - Muğla).

Endik- ve *enti-* kelimeleri aynı kelimeler olup, ağızlardaki farklı kullanılış biçimleridir. Kelimenin, *Tarama Sözlüğü*'nde *endik-* “şaşalamak, acemilik göstermek, şaşırarak, mütehayir olmak” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. (Komisyon, 1996, s.1466). Söz konusu kelime, DLT’te *endik* “şaşkın” anlamıyla geçmektedir. (Atalay, 1991, cilt IV, s.182) Anlaşılan o ki, kelime hem isim hem de fiil olarak kullanılabilir. Kelimenin *eng-* “şaşmak” *enğit-* “şaşırtmak” ve *enğtür-* “işinde şaşırtak” biçimleri de kullanılmıştır. (Atalay, 1991, cilt IV, s.182). Kelime anlam genişlemesine uğramış olmalıdır.

eymen-/eğmen-: Türkiye Türkçesi ağzlarında kullanılan kelimenin hem “utanmak, sıkılmak, çekinmek” hem de “korkuyla canı sıkılmak, korkmak” anlamları Tarihî Türk lehçelerinde de görülmektedir. *eymen-*: “korkmak, korkuyla canı sıkılmak, ürkmek” (Gelendost* Şarkıkaraağaç-Isparta; Başköyü -Burdur; * Çal-Denizli; İrişli, Bayburt * Sarıkamış, * Selim -Kars). *eymen-*: “utanmak, sıkılmak, çekinmek” (Denizli; Narlıdere-İzmir; Hırkalı* Demirci, Çiğiller * Gördes-Manisa; * Çerkeş-Çankırı; * Andırın-Maraş; * Gürün -Sivas; Yozgat; Keskin-Ankara; Köşker -Kırşehir;-Konya ve çevresi; Sülük * Osmaniye-Adana; * Marmaris, Turgut-Muğla; (Bostanlı-İzmir). *eğmen-*: (Yeniköy-Balıkesir; *Gürün-Sivas; Karabekir, Yahşıyan-Ankara; * Bodrum, * Milas-Muğla).

Kelime Eski Uygur Türkçesinde *äymän-* “utanmak, hicap duymak” şeklinde olup isim şekliyle *äymänç* “utanç, korku” anlamında kullanılmıştır. (Caferoğlu, 2011:79). *Kaşgarlı*'da *eymen-* “utanmak, çekinmek” *Ol mendin bu ısta eymendi* “O benden bu işte utandı” (Atalay, 1991, cilt I, 270; cilt III, 377). *Yusuf Has Hacip*'te “utanmak, çekinmek” *Angar eymenür men ay bilge tetig* “onun için çekiniyorum ey bilge, zeki alim insan” (Arat, 1991, s.165).

Harezmi Türkçesi metinlerinde *eymen-* “çekinmek, korkmak” (Yüce, 1993, s.122; Demirci ve Karşlı 2014, s. 99); Çağatay Türkçesi metinlerinde, *eymen-* “çekinmek, sakınmak” (Eraslan 1999:445) *eymen-/ayman-* “utanmak, çekinmek, sıkılmak” (Karaağaç, 1997, s. 431,361). *Eymen-* “bir işe başlamakta vehim ve kaçınma, çekinme üzere olmak, utanmak, hicap etmek” (Kaçalın, 2011, s. 940) şeklinde görülmektedir.

Tarihî lehçelerde *eymen-* fiilini genel olarak örnekler üzerinden değerlendirdiğimizde *utanmak* anlamından ziyade *çekinmek* anlamına yoğunlaştığı görülmektedir.

elem et-: “utanmak” anlamındadır. (Bekilli * Çal -Denizli). Kelime Arapça *elem* “acı, üzüntü, dert, keder” anlamındaki kelime ve *et-* yardımcı fiiliyle oluşmuştur.

elik-/elek-: “utanmak, çekinmek, sıkılmak” (Kastamonu; Şambayadı -Ankara; Çakallı, Rahimiye, Kuzgun, -Adana; Çetrevilli * Silifke, Namrun * Tarsus, Civanyaylağı, Aslanköy * Mersin -İçel). **Elek-** “utanmak, çekinmek, sıkılmak” (Karataş/Dinar/Afyon).

DLT’de kelime isim biçiminde *elük* “alay etme, maskaraya alma” anlamında kullanılmaktadır. Muhtemelen kelime hem isim hem de fiil olarak kullanılan bir yapıdadır. (Atalay, 1992, Cilt IV, s. 178). Kelimeyi aynı zamanda *elik-* şeklinde “bunalmak, bizar olmak ve utanmak, sıkılmak” anlamlarıyla *Tarama Sözlüğü*’nde 15. yüzyıl metinlerinde kayıtlı olarak görüyoruz (Komisyon, 1996, s.1434).

et ben ol-: (et beniz olmak/ et bent olmak). (* Düzce -Bolu). Adlandırma, insan vücudunun derisindeki kırmızımsı dokunun büyümesiyle oluşan benin, renginden dolayı ortaya çıkan “rengi atmak, son derece utanmak, bozarmak” şeklindeki anlamlandırmanın mecazlı kullanımınıdır.

eteği ağırlaş-: “utanmak” anlamındadır. (Mersin). Türkçede etekle ilgili birçok mecazlı yapı vardır. Buradaki durumda da aynı şekilde mecazlı bir kullanım vardır. “Sıkıcı ve bunaltıcı bir durumda kalmak” gibi bir anlamda kullanılmıştır.

fosla-: Üçüncü anlam olarak “iddia sonunda yenilip, utanmak” anlamında kullanılmıştır. (* Mucur -Kırşehir; * Bor -Niğde). *Fos* kelimesi, ses yansımali bir kelime olup “çürük, temelsiz, boş anlamındadır” *fosla-* “boş çıkmak” anlamındadır (Zülfikar, 1995, s. 462). Neticesi utanmakla biten bir durumdur.

hadar et-: “sıkılmak, utanmak” anlamında kullanılmıştır. *Ağanın yüzüne bakmağa hadar ettim.* (* Merzifon ve köyleri -Amasya). Arapçadan dilimize giren *heder* “karşılığını alamama, boşa gitme, ziyan olma” anlamındaki kelime, *heder et-* şeklinde birleşik yapı şeklinde “boşuna harcamak, ziyan etmek” anlamında Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır (Komisyon, 2011; 1078). Ancak söz konusu kelimenin “utanmak” anlamı kullanılmamaktadır. Kelime anlam genişlemesine uğramış olmalıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kelimenin *hedersiz* biçimi de görülmektedir. *hedersiz* “utanmaz, düşüncesiz”. *İnsannar biraz heder sahabı olmalı, ama o kedersizin biri.* (Uluşiran * Şiran-Gümüşhane).

hecil düş- / hecillen- / hecil ol- / hıcıl ol-: “utanmak, sıkılmak” anlamındadır. Kelime Arapça *hacîl* “utanmış, utanan, mahcup” anlamındaki kelimenin Türkiye Türkçesi ağızlarında *hecil*, *hıcıl* şekilleriyle kullanılmış biçimleridir. Kelime, *-la/-le* isimden fiil yapım ekleriyle genişlemiş biçimi ile *ol-* ve *düş-* yardımcı fiilleriyle kullanımı görülmektedir. Kelimenin *hacalet* “utanmış, utanan, mahcup, şermende” biçimi *Kamus-ı Türkî*’de geçmektedir (Yavuzarslan, 2010, s.409). *hecillen-:* (Ersis * Yusufeli, Çayağzı * Şavşat -Artvin); *hecil ol-:* (* Keçiborlu -Isparta; Uluşiran * Şiran -Gümüşhane; Bağlıca * Ardanuç -Artvin; -Kırşehir ve köyleri; * Bor -Niğde;-Kıbrıs); *hıcıl ol-:* Utanmak, sıkılmak. (* Antakya -Hatay); *hecil düş-:* “utanmak, sıkılmak” (* Sivrihisar ve köyleri-Eskişehir; -Yozgat; * Bor-Niğde); *hécil düşmek:* “aşağılanmak, utanmak” (Gökdere * Akdağmadeni -Yozgat).

hödüğüne git-: “bir söz ya da olay sebebiyle utanmaya sebep olmak” anlamındadır. (Aşudu * Darende-Malatya; * Afşin ve köyleri-Maraş; Çanlı * Ayaş -Ankara; Yeniköy -

Kayseri) *Hödük* kelimesi argoda “görgüsüz, kaba, anlayışsız kimse” anlamında kullanılmaktadır.

kes düş-: “bozulmak, utanmak” anlamında kullanılmıştır. (Samsun).

kızılganla-: “utanmak, sıkılmak” anlamında kullanılmıştır. (Bahçeli * Bor-Niğde). Adlandırma, utanma duygusundan ortaya çıkan “kızarmak, kızıl renge bürünmek” anlamından ortaya çıkan mecazlı bir kullanımdır. Türkiye Türkçesinde de *kızır-* fiiline *Türkçe Sözlük*'te üçüncü anlam olarak “utanç öfke ve benzeri duyguların etkisiyle, kanının yüze vurması sonucu, yüzün kırmızı renk alması”, *kızarıp bozar-* yapısına da “öfke ve benzeri duyguların etkisiyle yüzü renkten renge girme” anlamı verilmiştir. (Komisyon, 2011: 1435). Yine aynı şekilde Azerbaycan Türkçesinde de *gızart-* “utandırmak, mahcup etmek”, *gızardıl-* “çok utandırılmak, yüzünün kızarmasına, utanmasına sebep olmak”; *gızarış-* “utanmak, mahcubiyet çekmek” (Altaylı 1994: 520) ve Tatar Türkçesinde *kızart-* “utandırmak” (Öner, 2015, s.292); ve Kumuk Türkçesinde de *kızır-* “utanmak, hicap duymak; çekinmek, sıkılmak” (Pekacar, 2011, s. 265) anlamlarında kullanılmıştır.

körlen-: “suçlanmak, utanmak, sıkılmak” anlamındadır. (Akçalıuşağı * Kozan -Adana). Kelime kişinin mahcubiyet hissetmesi ve utanma duygusuyla dolayı başını kaldırmak bakamaması, görememesi durumdur. Daha açık ifadeyle *yerin dibine girme* duygusudur.

küşümlen-: “utanmak, sıkılmak” anlamı kelimenin ikinci anlamıdır. (Gaziantep; - Konya). *Senden para istemeğe doğrusu küşümlendim*. Kelimenin *küşüm* şekline ağızlarda birinci anlam “kuşku, işkil” ikinci anlam olarak “utanma çekinme” anlamı verilmiştir. *küşüm:* (* Kilis, Lohan -Gaziantep).

Hatta, ağızlarda kelimenin *ud küşüm* “utanma, saygı” biçimi de kullanılmıştır. *Sende ud küşüm olsa bu öneriyi bize yapmazdın*. (* Kilis, Lohan -Gaziantep). Kelime, *Kaşgarlı*'da gördüğümüz *küşün-* “gölgelemek, gölgeye çekilmek, kendini gizlemek, örtmek” anlamındaki fiille alakalı olmalıdır. *Er künge köşindi* “adam güneşten gölgeye çekildi” *Birinden gizlenen kimse için de köşinür denir* (Atalay, 1992, Cilt II, s.157) Aynı şekilde kelimenin *köşi-* “kapatmak, örtmek”; *köşit-* “örtmek; siper etmek”; *köşik* “örtü, perde, gölge; himaye” anlamlarıyla biçimleri DLT’de ve Kutadgu Bilig’de de geçmektedir (Atalay, 1992, Cilt IV, s.366-67; Arat, 1979, s.286).

oyal-: “utanmak” anlamındadır. (Sinop). DLT’de ve tarihî lehçelerde geçen *uyat-* “utanmak” biçimine (Atalay, 1992, Cilt I, s. 216-5) Türkiye Türkçesi ağızlarında yer verilmemekle beraber *uyal-*, *uyalt-* ve *uyaldır-* biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

paysınmak: Sözlükte kelimenin üçüncü anlamı olarak “çekinmek, utanmak, sıkılmak” anlamı verilmiştir. Bir yerde kullanılmıştır. (* Ağın -Elazığ). Türkiye Türkçesinde temel anlamı “hisse, kısım” anlamında kullanılan kelime mecazi olarak “azarlama, tekdir” anlamında kullanılmaktadır. Kelime, isimden fiil yapma eki olan *+sa-/+se-*,nin bir varyantı olarak kabul edilen *+sı/+si* ve *-n-* fiilden fiil yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur. *Paysın-*

“azarlanmadan, takdir edilmeden payını, hissesini utanarak, çekinerek almak” anlamındadır.

pert ol-: “utanmak; kızmak, darılmak” anlamlarında kullanılmıştır. (* Iğdır -Kars). Kelime Fransızca *pert* “değersizleşme, zarar” anlamındaki kelimenin Rusça ve Azerbaycan Türkçesi üzerinden Türkiye Türkçesi ağızlarına girdiğini düşünüyoruz. Söz konusu kelime Azerbaycan Türkçesinde *pert et-* “bir şey söyleyerek moralini bozmak, utandırmak veya kalbini kırarak bozmak, incitmek” *Pert ol-/pertleş-* “bir söz veya hareketten dolayı bozulmak, kalbi kırılmak, asabı bozulmak” *Pert pert* “Bozuk halde, kırgın, incinmiş durumda” (Altaylı 1994, s. 966) anlamlarında kullanılmaktadır.

pesin-/pesinmeyh-: “çekinmek, utanmak” anlamındadır. (İrişli, Bayburt * Sarıkamış, * Selim-Kars) *pesinmeyh-*: (İrişli, Bayburt * Sarıkamış, * Selim -Kars). Kelimenin Türkiye Türkçesinde kullanılan “yenilgiyi kabul etmek” durumunda kullanılan *pes etmek* (pes-i-n-) kelimesiyle ilgili olmalıdır. Kelime anlam genişlemesine uğramıştır.

püçükle-: “utanmak, sıkılmak, çekinmek” anlamındadır. (* Afşin ve köyleri -Maraş).

püsükle-: “utanmak” anlamındadır. (Seydin * Avanos -Nevşehir). Kelime, DLT’de geçen “pusuya girmek” ve Türkiye Türkçesinde ise “sinmek, saklanmak” anlamında kullanılan *pus-* fiiliyle ilgilidir. Kelime bir olay karşısında kişinin mahcubiyetinden dolayı aldığı fiziki davranışla alakalıdır.

torlan-: “utanmak, ayıpsınmak” anlamındadır. (Çiftepınar *Mersin). *Türkçe sözlük*’te *tor* kelimesi mecazen “çekingem, utangaç” anlamında kullanılmıştır. (Komisyon 2011, s. 2373). Kelime muhtemelen bir at rengi olarak da kullanılan *doru* sözcüğüyle ilgilidir.

sucuk-/sucuq-, sucuk-, suçuç-: “suçluluk duymak, utanmak” anlamındadır. (Çığrı * Dinar -Afyon; Karkıncık * Artova -Tokat; İrişli, Bayburt * Sarıkamış -Kars; -Gaziantep; * Bor -Niğde; * Ermenek, Güvenç -Konya; Meydan, Yapıntı, * Mut, İncekum * Silifke, * Mersin köyleri -Mersin). *sucuqmaq*: (* Gürün -Sivas); *sucuk-*: (Gaziantep); *suçuçmaq*: (İrişli, Bayburt * Sarıkamış -Kars). DLT’de *suç* kelimesi “cürüm, suç, bir şeyin sapmasını bildirir” (Atalay, 1992, Cilt IV, s.537) şeklinde tanımlanmıştır. Sözcük, *suç-u-k-* şeklinde bir gelişme göstermiştir. Türkiye Türkçesinde kullanılan *suçlan-* “kendini suçlu hissetmek” anlamındaki kelimeyle aynı anlamdadır.

suğ-: Kelimenin ilk anlamı “sessizce içine kapanmak, sinmek”tir. (*Merzifon ve köyleri-Amasya; Genezin * Avanos -Nevşehir; -Niğde; *Mut ve köyleri-İçel) Kelimeye üçüncü anlam olarak “suçlanmak, utanmak, yere bakmak” (Amasya; * İncesu-Kayseri), dördüncü anlam olarak da “darılmak, küsmek, somurtmak” anlamı verilmiştir. Kelime, kişinin fiziki durumuna göre verilmiş bir adlandırmadır.

tin düş-: “utanmak” anlamındadır. (*Çarşamba-Samsun). Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan *mırıği düşmek* “yüzü asık olmak, öfkeli olmak” gibi kullanılan bir yapıya benziyor.

ud/ut/üt-: “utanma, sıkılma” anlamındadır. (*Eğridir köyleri -Isparta; -Burdur; * Bergama -İzmir; Tokat -Eskişehir; -Gaziantep; * Gemerek -Sivas; Karabey -Kırşehir; Afşar

köyleri * Pınarbaşı -Kayseri; * Ermenek -Konya; * Mut köyleri, Arslanköy -Mersin). *ut*:(Isparta;-Burdur; Yukarı Seyit * Çal, Honaz -Denizli; Tokat -Eskişehir; * Kurşunlu -Çankırı; İncesu * Sungurlu -Çorum; -Samsun; -Erzincan; Gaziantep; -Yozgat; Üçem * Bala, Pazar * Kızılcahamam -Ankara; Afşarlar * Pınarbaşı -Kayseri; -Niğde köyleri; Mersin; -Edirne) *üt*: “utanma, sıkılma” (Çorum; -Malatya; Çepni * Gemerek -Sivas; -Yozgat; Afşar, Pazarören).

ud(t)lan-: “utanmak, çekinmek” anlamındadır. (Kurşunlu, Çankırı; Gündüzbey * Yeşilyurt, -Malatya; -Yozgat; * Bor -Niğde; Urfa, Nevşehir) Kurşunlu -Çankırı; -Urfa; -Nevşehir; -Niğde); *utlan-*: “utanmak” (Cebel * Eğridir -Isparta; Tokat -Eskişehir; * Kurşunlu -Çankırı; -Maraş; -Gaziantep; Karabekir, Yahşihan-Ankara; Sadık * Mucur -Kırşehir; Bahçeli * Bor-Niğde). Kelime, “utanma” anlamında kullanılan *ubut>uvut/uwut>ut/ud* sözcüğünün (*ud/ut*) +*la* isimden fiil yapım ekiyle genişlemiş biçimidir.

ud küşüm: “utanma, saygı” *Sende ud küşüm olsa bu öneriyi bize yapmazdın.* (Gaziantep).

utancak/udlu/ utangan/ utağan/ utangeç/ utansak/ utlu/ uyalçak/ uyalğan/ uyalûvçu: “utangaç” anlamındadır. (Eskişehir köyleri; * Kurşunlu -Çankırı; * İskilip -Çorum; -Samsun; * Taşova köyleri, * Merzifon -Amasya; Bayadı -Ordu; Yavuz, Şalçı * Şavşat, * Ardanuç köyleri -Artvin; * Erciş, -Van; -Diyarbakır; -Sivas ilçe ve köyleri; Çanlı * Ayaş -Ankara; Bahçeli, * Bor, -Niğde; * Ermenek -Konya; Güzelsu * Akseki -Antalya; * Mut köyleri -Mersin; -Edirne; * Lüleburgaz köyleri, -Kırklareli). *udlu*: (* Eğridir köyleri -Isparta). *utangan*: (*Arapkir-Malatya). *utağan*: (* Düzce -Bolu). *utangeç*: (Bereketli * Tavas -Denizli). *utansak*: (* Eğridir köyleri -Isparta; -Denizli; * Alaşehir -Manisa; Yeniköy -Balıkesir; * Düzce -Bolu; Nefsiköseli * Görele -Giresun; -Mersin köyleri; Pınarlıbelen * Bodrum, * Milas-Muğla). *utlu*: (Cebel-Isparta; Tokat -Eskişehir; -Kastamonu; * Kurşunlu -Çankırı; -Sivas; * Talas, Afşarlar * Pınarbaşı -Kayseri; * Bor -Niğde; * Beyşehir, * Bayındır - Konya). Söz konusu kelimeler, *utan-* fiilinin ve *ubut>uvut/uwut>ut/ud* isminin genişlemiş biçimi olarak kullanılan sözcüklerdir.

uyal-: “utanmak” anlamındadır. (Karaçay Aşireti, Başhöyük * Kadınhanı -Konya). Kelime Karaçay Türkçesinde de yaygın olarak kullanılan *uyal-* “utanmak” kelimesidir. Kelime genişlemiş biçimleriyle kullanılmaktadır: *uyalçak*; *uyalğan*; *uyalûvçu* “utangaç” (Karaçay Aşireti, Başhöyük * Kadınhanı-Konya); *uyalt-*: “utandırmak” (Karaçay Aşireti, Başhöyük * Kadınhanı -Konya); *uyaldı-*: “utandırmak” (Karaçay Aşireti, Başhöyük * Kadınhanı -Konya).

Kelimenin *uyalt-* şekli, Kumuk Türkçesinde “utandırmak; mahcup etmek, bozmak, şüpheye düşürmek; rezil etmek anlamlarında (Pekacar, 2011, s.356) kullanılırken aynı şekilde Karaçay Türkçesinde de geçmektedir (Tavkul, 2000, s. 421).

Türkiye Türkçesi ağızlarında “utanmaz vb.” anlamındaki söz varlığı da tahmin edilemeyecek kadar çoktur. Örnekleri şunlardır:

abırsızlıq ele-: “hayâsızlık etmek” anlamındadır. *Abırsızlıq eleme o sustu sen de sus.* (Kızılçakçak * Arpaçay -Kars). *Abırsız:* “utanmaz, hayâsız” (Taşburun, * İğdir, Kızılçakçak * Arpaçay -Kars) *abırsızlıq:* Hayâsızlık, arsızlık. (Kızılçakçak * Arpaçay -Kars) Azerbaycan Türkçesinde ise şu kullanımları görülmektedir: *abri get-:* “rezil rüsva olmak, hürmetten düşmek”; *abrını al-:* “kendini utanmazlığa vermek, hiçbir şeyden utanmamak, hayasızlık etmek”; *abırdan sal-:* “rezil rüsva etmek”; *abırsız:* “hayasız, utanmaz”; *abırsızlık:* “hayasızlık, utanmazlık, edepsizlik”. Farsçadan alındığı düşünülen kelimenin -sız olumsuzluk ekiyle genişlemiş biçimidir.

ayardılmış: “şımarık, arsız, utanmaz” anlamındadır. (Dereçine * Sultandağı -Afyon). Kelimenin anlamı “baştan çıkarmak, doğru yoldan çıkarmak” anlamındaki *ayart-* fiilinden gelişmiştir.

andız/anduz: Kelime ilk anlam olarak “iffetsiz kadın, orospu, kahpe” anlamında şu bölgelerde kullanılmıştır: (Uluğbey * Senirkent, * Eğridir köyleri -Isparta; Kozağaç * Tefenni -Burdur; Medele * Çal -Denizli; * Bergama -İzmir; Mençek * Ermenek * Doğanbey * Beyşehir -Konya; * Fethiye köyleri -Muğla) Kelimenin ikinci anlamı “terbiyesiz, utanmaz, arsız” şekliyle şu bölgelerde kullanılmıştır: (*Senirkent -Isparta; Yayla * Tefenni -Burdur; Kösten-Denizli) anlamlarında kullanılmıştır. Mehmet Doğan’ın *Büyük Türkçe Sözlüğü*’nde *andız* kelimesine üçüncü anlam olarak “fahişe semti” anlamı verilmiştir. (Doğan, 1990, s. 42).

ansız, ańsız: Birinci anlam olarak “söz dinlemez, aksi, haşarı”, (* Göksun ve köyleri - Maraş; Avşar aşireti, Toybük * Pınarbaşı -Kayseri; * Bor -Niğde; -Konya; * Kadirli -Adana) ikinci anlam olarak da “utanmaz, sıkılmaz” anlamıyla kullanılmıştır. (* Bor -Niğde).

Kelime, Eski Uygur Türkçesinde *ansız* “ayırmadan, hep, bütün” anlamında, *Tarama Sözlüğü*’nde “anlayışsız, cahil, aptal” anlamlarında kullanılırken Şemsettin Sami’nin *Kamus-ı Türkî*’sinde kelime *ań* “fikir, zihin; hatır, hafıza” (Yavuzarslan, 2010, s.57) anlamlarında kullanılmıştır. Kelimenin anlamı “fikir, zihin, hatır” üzerinden gelişmiştir.

ar(ı)sız: Birinci anlam olarak “temiz olmayan, karışık” (Güçge -Gaziantep) ikinci anlam olarak da “arsız, utanmaz” (Ardeşen * Pazar -Rize) anlamlarında kullanılmıştır. Kelime, eski Türkçe *arığ* biçiminde kullanılan kelimenin -s/z olumsuzluk ekiyle genişlemiş biçimidir. **arsatan/arsavat:** “arsız, utanmaz” anlamındadır. (İstanbul; * Kelkit - Gümüşhane; -Gaziantep) *arsavat:* (Gaziantep). Kelime, Arapçadan Türkçeye girmiş olan *ar* “utanma, utanç duyma” (Komisyon, 2011, s. 138) anlamındaki kelimenin *sat-* yardımcı fiiliyle oluşturulmuş bir birleşik fiildir.

asar: “arsız, utanmaz” anlamındadır (Güneyce -Rize).

aymaz: “Edepsiz, utanmaz” anlamındadır. (Uşak; -Manisa; * Simav -Kütahya). Kelime Türkiye Türkçesinde *ay-* “kendine gelmek, aklı başına gelmek” anlamındaki sözcüğün -*maz* olumsuz ekiyle genişlemiş biçimdir.

bello, bellô: Birinci anlam olarak “yaltaklanan kimse, dalkavuk” anlamındadır. (* Pasinler -Erzurum) ikinci anlam olarak “yüzsüz, utanmaz, boşboğaz” anlamındadır. (Erzurum). Yabancı dillerden girmiş bir kelime olabilir.

beyyar: “utanmaz” anlamındadır. (*ayyar’a koşuk olarak kullanılır*): *Ayyar beyyar bir herif.* (* Bor -Niğde).

başangı: Birinci anlam olarak “inatçı” (Afşar, Pazarören * Pınarbaşı -Kayseri) ikinci anlam olarak “afacan, yaramaz” (Afşar, Pazarören * Pınarbaşı -Kayseri; Kösektaş, * Hacıbektaş -Niğde) üçüncü anlam olarak da “söz dinlemez, utanmaz” (kız için) anlamında kullanılmıştır. (Gökdere * Akdağmadeni -Yozgat).

cıştak/cişdan: “arsız, utanmaz” anlamındadır. (Amasya) *cişdan:* (* Ünye -Ordu). Türkiye Türkçesi ağızlarında *cišten* “şımarık (kimse)” anlamında kullanılan (Adana; Silifke, Mut, Gülnar-Mersin; Çorum) kelimenin anlam genişlemesiyle oluşmuş biçimi olmalıdır.

cinğit: “arsız, utanmaz” anlamındadır. (Çorum).

çalguçlu: “utanmaz, arsız” anlamındadır. (* İskilip -Çorum).

çilesiz/ çilesuz: “utanmaz, ahlâksız (kimse)” (* Maçka -Trabzon) *çilesuz:* (Kaptanpaşa * Çayeli -Rize).

damarı kırık: “utanmaz, arlanmaz, namussuz kadın, orospu” anlamındadır. (Gaziantep). Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan *damarsız* “hayırsız, soysuz” (Antalya; Fethiye ve köyleri-Muğla); *damarlı* “huysuz, inatçı, aksi” (Bor-Niğde) anlamında kullanılan kelimeyle ilgilidir.

dilk: “utanmaz, yüzsüz” anlamındadır. (Bitlis). Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan *dilak* ve versiyonları olan *dillak, dilağ...* (Komisyon, 1993, s. 1457) kelimeleriyle ilgili olmalıdır.

fallik: “utanma duygusu olmayan, yüzü kızarmayan (kimse) anlamındadır. “(Kütahya; -Adana). İkinci anlam olarak “sürtük” (Kütahya; Adana). Üçüncü anlam olarak “oynak yürüyüşlü, kırtık” (Kütahya; Adana; Konya) anlamlarıyla kullanılmıştır. Söz konusu *fallik* kelimesinin her üç anlam *Derleme Sözlüğü*’nde zikredilmeyen şu bölgelerde de kullanılmaktadır. (Gülnar-Mut-Silifke-Mersin). Kelime, Yunanlıların *Oedipus* hikayesiyle ilgili olabilir.

gevel yaval et-: “koru ya da utanma nedeniyle konuşamamak” anlamındadır. (* Mut ve köyleri -Mersin) Türkçe *gevele-* “mecazen bir sözü tam ve açık olarak söyleyememek” anlamındadır (Komisyon, 2011, s. 937). Burada ikileme şeklinde kullanılmıştır. *Eveleyip gevele-*: “bir sözü bir endişe sebebiyle tam olarak söyleyememek, ağzının içinde mırıldanmak, eveleme- develeme” (Komisyon, 2011, s. 835) gibi.

gözsüz: “utanmaz, arlanmaz” (kimse) anlamındadır. (Gümüşhane) Gözü kimseyi görmeyen, kimseyi umursamayan, kale almayan anlamındadır.

gücük: “utanma” anlamındadır. (Hisar * Sarayköy -Denizli).

hınaza: “edebsiz, utanmaz (kimse)” anlamındadır. (Niğde). *Hınaza* kelimesi “kurnaz, düzenbaz” kelimesiyle ilgili olabilir.

kefelâlesi: “utanmaz, arsız” anlamındadır. (* Bor -Niğde). Kırım’ın güney bölgesinde çokça yetişen kırmızı laledir. Kelime renk üzerinden benzetme yapılarak anlamlandırılmıştır.

maymaşlık: “utanmazlık, densizlik” anlamındadır. (Yapıntı * Mut -Mersin).

naşşal: “terbiyesiz, arsız, utanmaz” anlamındadır. (* Acıpayam -Denizli; Tokat * Sivrihisar -Eskişehir; * Nallıhan -Ankara).

pek yüzlü: “utanmadan, sıkılmadan her şeyi konuşan” anlamındadır. (* Düzce -Bolu).

sığıt: “utanma, saygı” *Sığıtlı adam*. (Kütahya; * Çerkeş -Çankırı).

sırtarık / sırtak / sırtık / sırtıq: “utanmaz, yüzsüz, şımarık” anlamındadır. (* İskilip -Çorum; * Çarşamba -Samsun; Kuz * Akkuş, Bayadı -Ordu; * Tirebolu -Giresun; -Trabzon; * Antakya -Hatay). *sırtak:* (Vakıfdinek * Şarkikaraağaç -Isparta); *sırtık:* (çocuk için). (Saraycık -Kütahya; * Erciş -Van); *sırtarık:* “utanmaz, yüzsüz” (* Iğdır -Kars); *sırtıq:* “utanmaz, yüzsüz” (* Iğdır -Kars). Kelime *sırtar-* “sırtmak” fiiliyle ilgilidir. Bu da “dişlerini göstererek yalandan ve tatsız bir şekilde gülmek” anlamındadır (Komisyon, 2011, s. 2102). Kelime anlam genişlemesine uğrayarak “utanmaz” anlamında kullanılmıştır.

sıyrık/sıyırık/sıyırık/sıyruk/sıyırık: “utanmaz, yüzsüz, bilgisiz kimse” anlamındadır. (*Eğridir köyleri -Isparta; * Buldan -Denizli; * Nazilli -Aydın; Yeniköy -Balıkesir; * Lâpseki -Çanakkale; -Bursa; * Düzce -Bolu; * Çarşamba -Samsun; * Merzifon -Amasya; Sulusaray * Artova -Tokat; * Perşembe, Bayadı -Ordu; -Giresun; Bayburt * Sarıkamış -Kars; -Erzurum; -Malatya; -Urfa; Varyanlı -Maraş; Hacıilyas * Koyulhisar, Çepni * Gemerek -Sivas; Ayaşlar * Iğın -Konya; -Adana; * Bodrum -Muğla; * Lüleburgaz -Kırklareli; * Hayrabolu -Tekirdağ) *sıyırık:* (Yeniköy -Balıkesir; * Mudanya -Bursa); *sıyırık:* (Peşman * Daday -Kayseri); *sıyruk:* (Karaköy * Düzce -Bolu); *sıyırık:* (Bayburt * Selim -Kars) *Sıyrık* kelimesi Türkiye Türkçesinde mecazen “utanması olmayan” anlamındadır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ise “perdesi sıyrık, perdesi yırtık, utanmaz arlanmaz” anlamlarında kullanılmaktadır (Komisyon 2104) Kelime mecazen “perdesiz, ar perdesinden uzaklaşmış, ar perdesi sıyrılmış, hicabı olmayan” anlamında kullanılmıştır.

sibidik: “utanmaz, yüzsüz” anlamındadır. (Samsun). Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan *şipidik* “yürürken terliğin ses çıkarması” anlamındaki kelimeyle ilgili olabilir.

sosret: “arsız, utanmaz” anlamındadır. (Bitlis).

su: “utanma duygusu, ar” anlamındadır. *Kız kısmının yüzünde su vardır*. (Samsun).

sümbe: “utanmaz, arsız” anlamındadır. (Akköy * Söğüt-Bilecik).

süreyhden çıq-: “kadın saygısızca, utanmaksızın bağırip çağırmaq, kontrolden çıkmak” anlamındadır. *Anam anam bu zatan süreyhden çıkık, haydi gidelim.* (İrişli, Bayburt * Sarıkamış -Kars).

semsiz: “utanmaz, yüzsüz” anlamındadır. (Afşar, Pazarören * Pınarbaşı -Kayseri) Kelime, Arapça *sem’* “işitme” ikinci anlam olarak “dinleme, kulak asma” (Yavuzarslan, 2010, s. 1051) şeklinde anlamlandırılmıştır. Kelime anlam genişlemesine uğrayarak “söz dinlemeyen, utanmaz, arsız” anlamında kullanılmaktadır.

seyli: Birinci anlam olarak “böñ, aptal” (* Bor -Niğde) ikinci anlam olarak da “düşüncesiz, utanmaz” (* Bor -Niğde) anlamında kullanılmıştır.

şahşuha: “utanmaz” anlamındadır. (Adana). Kelime tabiat taklidi *şak şuk* “şakşuka” anlamındaki musakka yemeğinin argoda ses değışmesine uğrayarak kullanılan “utanmaz, yüzsüz” anlamındaki biçimidir.

şapşalak: “utanmazca senli benli davranan” anlamındadır. (* Sarayköy -Denizli; * Ermenek-Konya).

şillihı: “utanmaz” anlamındadır. (Gaziantep) Tatar Türkçesinde *şilga* “cariye, köle kız” anlamında kullanılmaktadır. Ahmet Vefik Paşa’nın *Lügat-i Osmanîsi*’nde “şillik, şıfıntı” olarak geçer. Türkiye Türkçesinde ise, “bayağı surette süslenip gezen, kötü kadın” anlamındadır.

şırıldamak: “utanmaksızın bağırip çağırmaq, aşağılayıcı sözler söylemek” anlamındadır. (Kerkük) Tabiat taklidi *şırıl-da-* kelimesinden hareketle “etrafına aldirmaksızın çekinmeden, garip sesler çıkararak, utanmazlık etmek” anlamında kullanılmıştır.

teşir: “utanmaz” anlamındadır. (Afyon). Kelime Arapça *teşir* “gösterme; herkese duyurma, dile düşürme” anlamındaki kelimedir. Kelimenin *-lik* isimden isim yapım ekiyle genişlemiş biçimi de kullanılmıştır. *teşirlik:* “utanmazlık, maskaralık” (* Bor -Niğde).

toloz: “ikinci anlam olarak edepsiz, utanmaz” anlamındadır (Urfa). Argoda kullanılan kartaloz “yaşı geçmiş, kartlaşmış kimse” anlamında kullanılan kelimeyle ilgili olmalıdır.

tülüngü: “utanmaz, sıkılmaz, edepsiz, şirret (kadın için)” anlamındadır. (Şarkikaraağaç -Isparta; -Urfa; * Nizip -Gaziantep). Kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında “ıyesiz, başıboş köpek” (Ahlat-Bitlis) anlamında kullanılmaktadır. Muhtemelen olumsuzluk anlamı, köpek üzerinden anlam genişlemesine uğrayarak ortaya çıkmıştır.

uyalmaz: “utanmaz” anlamındadır. (Karaçay Aşireti, Başhöyük * Kadınhanı-Konya). Kelime Karaçay Türkçesinde de yaygın olarak kullanılan *uyal-* “utanmak” kelimesinin olumsuz şeklidir.

urusvayçılıq: “utanmazlık” anlamındadır. (* Iğdır -Kars).

urusvay ol-: “utanılacak durumda olmak” anlamındadır. (*İğdır -Kars) Farsça “ayıplanacak durumda olan, rezil” (komisyon, 2011, s. 1990) anlamındaki *rüsva* kelimesinin *ol-* yardımcı fiili ve *-cı* isimden isim yapım ekiyle genişlemiş biçimidir.

üzsüz: “yüzsüz, utanmaz” anlamındadır. *Şu adam çok üzsüzdür.* (Bayburt * Selim-Kars). Mecazen “çekinmez, arsız, utanmaz” anlamındadır.

zirtaboz / zirta / zirtabos / zirtapaz / zirtapoz / zirtobos / zirtoboz / zirtaboz: “patavatsız, saygısız, utanmaz, tembel” anlamındadır. (Isparta; Yukarı Seyit * Çal -Denizli; Tokat -Eskişehir; *Kuşunlu -Çankırı; * Sungurlu -Çorum; Sinop; * Merzifon köyleri -Amasya; Karaözü * Gemerek, Hacııyas * Koyulhisar, * Gürün -Sivas; Bahçeli * Bor -Niğde; Hamurcu -Kayseri). Kelime ölçünlü dilde “zıpır (argo)” olarak tanımlanmış olup “Toplum içinde utanması olmayan, şımarık, ölçsüz davranan kişi” anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin versiyonları şu bölgelerde kullanılmıştır: *zirta:* (Pul * Kemaliye -Erzincan); *zirtabos:* (*Bergama-İzmir; * Alaşehir -Manisa; * Kandıra -Kocaeli; Gölhamidiye -Bolu; -Samsun; * Nizip -Gaziantep; * Afşin -Maraş; -Sivas); *zirtapaz:* (*Çarşamba -Samsun); *zirtapoz:* (*Düzce -Bolu; * Bor-Niğde); *zirtobos:* (Niğde); *zirtoboz:* (Yeniköy -Balıkesir; -Niğde); *zirtaboz:* (Şehsadi-Amasya).

Sonuç

Utan- fiiliyle ilgili söz varlığının Türkiye Türkçesi ağızlarında zengin, dinamik bir etkileşim içerisinde olduğu görülüyor. Türkiye Türkçesi ağızlarında *utan-* fiiliyle ilgili adlandırmalar, istisnaları olmakla birlikte, genel olarak ses ve şekil değişikliklerine uğrayarak çeşitlenmişlerdir. Kavramın adlandırılmasındaki gerek fiil gerekse isim çeşitliliğinin fazlalığı, Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın bir kullanım olduğunu, hatta kelimelerin argo anlamlarının çokluğu dikkat çekmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında *utanma* duygusunun ön planda olduğu adlandırmalar, genel olarak *renk, ar...* ve *utan-* fiiliyle yapılırken *utanmazlıkla* ilgili adlandırmalar çoğunlukla kadınlar üzerinden, kadınların toplum tarafından hoş görülmeyen davranışları üzerinden yapılmıştır. Gerek tarihî lehçelerde gerekse Türkiye Türkçesi ağızlarında en yaygın kullanıma sahip kelime *ut/ud* “haya” anlamındaki kelime olup (*ud/ut-a-l-/ud/ut-a-n*) şeklinde genişlemiştir. Görülen o ki, kelime *ubut>uvut/uwut>ut/ud* şeklinde bir gelişme göstermiştir. Kelimenin daha sonraki yıllardaki batı ve doğu Türkçelerinde kullanılan *uyal-* (ud / ut-a-l-) ve *uyat-* (ud / ut-a-t-) biçimleri, bu gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan türkçesi sözlüğü I-II*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu bilig III, indeks*. Ankara: *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*.
- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu bilig I, Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Arat, R. R. (1992). *Atabetü'l-hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-enbiya I, giriş-metin-tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-feradis*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ata, A. (2004). *Türkçe ilk kur'an tercümesi (Rylands nüshası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Atalay, B. (1945). *Et-tuhfetü'z-zekiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Atalay, B. (1992). *Divanü lugati't-türk tercümesi (I, II, III, IV)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ay Akyıldız, D. (2021). Anadolu ağızlarında “gülmek” ve “ağlamak” eylemlerinin troponimleri, *Söylem Filoloji Dergisi*. 6 (3), 820-831.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli büyük türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski uygur türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb al- idrâk li-lisân al atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Cin, A. ve Genç, S. (2017). *Türkiye’de halk ağzından derleme sözlüğü’nün ters dizimi*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Cin, A. (2011). *Türk edebiyatının ilk yûsuf ve züleyhâ hikâyesi, ali'nin kıssayı-yûsuf'u*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century turkish*, Oxford Yayınları.
- Çulha, T. (2006). *Karaycanın kısa sözvarlığı*. İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- Doğan, M. (1990). *Büyük türkçe sözlük*. İstanbul: Rehber Yayınları.
- Doğru, A. ve Kaynak, İ. (1991). *Gagauz türkçesinin sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eraslan, K. (1999). *Sekkâkî divânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eraslan, K. (1994). +sı-/+si-(~+su-/ +sü-) İsimden fiil yapma eki ile -sı- / -si-(~su- / sü-) fiilden fiil yapma eki ve genişlemiş şekilleri hakkında, *Türk Kültürü Araştırmaları*. 32, (1-2) 47-62.

- Erdoğan, A. (2019). *Çuvaşçada art zamanlı ad yapımı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İsi, Hasan (2018). Tarihî doğu-batı türkçelerinde leksikal bir farklılık: uvut~uwut/uyat. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (56), 57-70.
- Karaağaç, G. (1997). *Lütfî divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kaçalin, M. (2011). *Nevayi'nin sözleri ve çağatayca tanıklar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karamanlıoğlu, A.F. (1989). *Gülistan tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban han dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kocasavaş, Y. (1998). +sa-/ +se- isimden fiil yapma eki ile -sa-/ -se- fiilden fiil yapma eki ve genişlemiş şekilleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 28 (2) 419-434.
- Koç, K., Bayniyazov A. ve Başkapan V. (2003) *Kazak Türkçesi türkiye türkçesi sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Komisyon (1993). *Derleme sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Komisyon (1996). *Tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Komisyon (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kurban, İ. (1985). *Yeni uygur türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Küçük, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk kur'an tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Naskali Gürsoy, E. ve Duranlı M. (1999). *Altyaca-türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Naskali Gürsoy, E., Butanayev, V., İsin, A., Şahin, E. ve Koç, A. (2007) *Hakasça-türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öner, Mustafa (2015). *Kazan-tatar türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özyetkin, M. (2001). *Ebu hayyân, kitabu'l-idrâk li lisani'l etrak, fiil: karşılaştırmalı bir gramer ve sözlük denemesi*. Ankara: Köksav Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-malkar türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (2008). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T., Ölmez M., Ceylan E., Ölmez Z., ve Eker S., (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Simurg Yayınları.

Tekin, T., Ölmez M., Ceylan E., Ölmez Z., ve Eker S., (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Simurg Yayınları.

Toparlı, R., Çögenli, S. ve Yanık, H.N. (1999). *El- kavânînü'l-küllîye li-zabti'l-lügati't-türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Toparlı, R., Çögenli, S. ve Yanık, H.N. (2000). *Kitâb-ı mecmû-ı tercümân-ı türkî ve acemî ve mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Toparlı, R. (2000). *Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i osmânî*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Üşenmez, E., Boltabayev S., Tuğlacı, G. (2016). *Özbekçe-Türkçe sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.

Yavuzarslan, P. (2010) *Kamus-ı türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Yudahin, K. K. (1988). *Kırgız sözlüğü I, II* (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Yüce, N. (1993). *Mukaddaimetü'l-edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Yücel, B. (1995). *Bâbür divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Zülfikar, H. (1995). *Türkçede ses yansımaları kelimeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.